

שלום עליכם ובני דורו באספקלריה של ברקוביץ

על „הראשונים כבני אדם“

חמשת החלקים של „הראשונים כבני אדם“ הם יצירה מיוחדת בריבודה, בצביונה ובמינה, יצירה שאינה אחוזה בסוג ספרותי מסוים, אלא כוללת בתוכה יסודות שונים, שנת-מזגו עד כדי בריאה חדשה. עיקרה של היצירה בנוי פרקים-פרקים של זכרונות המחבר מחיי שלום-עליכם בכברת-דרך של כעשד—אחת-עשרה משנות-חיי (1905—1916), ובין הפרקים הביוגראפיים משולבים פרקים אוטוביוגרפיים מחייו של המחבר עצמו, שהיה קרוב כל-כך לשלום-עליכם, גם קרוב קירבת משפחה, גם שותף לו שותפות יצירה, וגם קרוב לו בלבו וברוחו, מכיר את אפיו ואת טעמו. ובצדי דרכי-הנרדדים רבות-הפיתולים של שתי דמויות מרכזיות אלה מסתמנים משעולים מרובים, שבהם מפליגים אנו אל הכרז-ניקה של הימים המשתרשרת לפנינו עשירת-מאורעות ורבת-חליפות, מפתעת בתהפוכותיה. הננו רואים את מגילת הימים של הקיבוץ היהודי באירופה המזרחית והמרכזית ואף באמ-ריקה למן מהפכת 1905 ברוסיה והריאקציה שנתחוללה אחריה ונסתייעה בפוגרומים ובע-לילת-דם (בייליס) להשגת מטרותיה — ועד לפרוץ מלחמת-העולם הראשונה, אנו רואים את הלכיה-רוח של האינטליגנציה היהודית ברוסיה, שניטלטה מאיגרא רמא של חלומות על שוויון ועל חירות אל בירא עמיקתא של כלימה וקוצר-ידי. אנו רואים את ההגירה אל מעבר לים, את האווירה באוסטריה, את חבלי-הקליטה של המהגרים באמריקה ואת כל המערבולת בכור-ההיתוך הגדול. הננו מתלווים אל שלום-עליכם ואל ברקוביץ בביקוריהם או בתקופות-ישיבתם במרכזים היהודיים השונים: וילנה, וארשה, אודיסה, ברלין, ניו-יורק, ובמסעותיהם על-פני עשרות ערים יהודיות. הננו מציצים לפני ולפנים של מערכות העתונים היידיים והעבריים והננו רואים את חבורת הסופרים באכסניות הספרותיות השונות, מנהלי תיאטראות ושחקנים נודעים, וגאלריה נכבדה של יוצרים שבשתי הלשונויות: עברית ויידיש. אנו רואים תהליכים בחיים התרבותיים-הרוחניים בעמנו: ריב הלשונויות בגילויי השונים, עלית עתונים וירידתם, פריחת אידיאות וקמילתן, תקוות ואכזבות, חלומות ושב-רם. וכל החומר השוקק הזה, רק מקצתו יש לו אופי אינפורמטיבי יבש. ברובו עובד לסיפורים לוקה-לב, לנובילות מלוטשות, להומורסקות שופעות-משובה, לדיאלוגים חיים וחריפים, לתיאורים אפיים מושלמים. הזכרונות והכרוניקה והביוגראפיה הועלו למדרגת יצירה אפית, בלי שנחוש היכן וכיצד עובר יסוד אחד אל משנהו והחוליות השונות מצטרפות לבנין-רמים המתנוסס כרומאן מצודד-לב מראשיתו ועד סופו.

ואולם לא רומאן היסטורי לפנינו, פרי דמיון וחזיון, אלא הוא מיוסד על דברי אמת

ומציאות. והאישים הפועלים לא יצירי-דמיון הם, כי אם אנשים חיים וממשיים. החומר ההיסטורי אינו גלוש לפי רוחו וטעמו של המחבר, אלא נמסר בנאמנות, כהוויתו וכמתכונתו. ברקוביץ רק ניפה ובירר את שנראה לו כרצוי להשגת מטרתו: הארת הגיבור והתקופה על הטיפוס והקיים שבהם. הדברים שוטפים לפנינו בכללם בסדר כרונולוגי, לפי המוקדם והמאוחר. ורק פה ושם, לצורך הענין יש נסיגה לאחור או הטיה לצדדים, כדי להבהיר סתומות. העובדות הכלליות והפרטים הביוגראפיים — רבים מהם ידועים גם ממקורות שונים. אך כאן קורם שלד ההרצאה עור ובשר של הוויה בלטרסטי. הגדרות מופשטות ותיאורי-אופי מוצאים כאן את ביטויים בתמונות חיות וממללות. רעיונות ערטילאיים לוב-שים איצטלה סיפורית. הדמויות מפתיעות בגילופן האוטנטי, העז, החריף, השיחות נאמ-נות, על נגינתם והטעמותיהם והיתוך-דיבורם וחוס-שיחם של המשוחחים. הגנו מרגישים בפכפכם האמיתי של החיים, במציאות במלאותה, בממשותה. לא רק שלום-עליכם ניתן לנו חי ומתנווע בחוג בני-משפחתו, אלא דוב הדיוקנאות של הסופרים ואנשי-הציבור למיניהם ניצבים בולטים, חדי-רישום, משוכללי תוויהם הזעירים. אנו רואים ממש את הילוכם וארשת-פניהם, ואנו שומעים ממש את קולם, את נעמת-דיבורם. והפגישות והשיחות צופנות בצידופיהן מתח רב, המקנה למתואר ולמסופר עוז דראמטי.

פל המעלות הטובות, שאנו מוצאים בסיפוריו של ברקוביץ ובתרגומו הקלאסי, מקומן יכירן גם כאן. שלמות הביטוי מבהיקה בכל זיווה. דשנה היא הלשון ומנופה. והיא לשון מקורית ולשון חיים כאחת. התמונות בהירות, שקופות; הציורים פלאסטיים, נאמנים. והתמונות והציורים וכן הערכת התהליכים ותיאורי האישים צרופים בכור ההתבוננות והבינה. והחומר הרב ושפע הקוריוזים והאנקדוטות, הנטיה לסיים פרק בחידוד, בהברקה, ב"המצאה" יפה, וכן העורקים השיריים הדקים וחוט ההגות המוצנעים זעיר-פה זעיר-שם — כל אלה מוסיפים ליצירה תגים ועיטורים של חן, והתפעמות-הלב של הקורא אינה פוסקת בכל משך הקריאה. המשחק של הכוחות המנוגדים בחיים, המופיע לפנינו במלוא מתיחותו, עוצר לא-פעם את נשימתנו. ומפליאה הקפדנות האדרכלית של ברקוביץ, המשעבדת כל פרט לתבנית הכללית — זו היכולת להשגיח על חלוקה נכונה של החומר, לזקק אותו יפה-יפה ולברר את הקיים שבתוך החולף, את הטיפוסי שבתוך השגור; זו היכולת לשקול ולמדוד כל פרק, ללטוש את מבנהו; היכולת לגלות חוש וטעם בהערכת בני-אדם ומעשיהם, להימנע מהדגשות ומהפלגות ולנהוג במידת הריסון העצמי. עם כל ההערצה לגבי שלום-עליכם ונועם-מזגו וקסם-סגולותיו אין כאן שמץ של רומאנטיזאציה. בניתוח היצירות השונות של שלום-עליכם (מהן רבות, שמחברן עצמו דן אותן לגניזה) מגלה ברקוביץ מידה מאכסימאלית של אובייקטיביות ואינו נמנע, בשעת הצורך, מביטויים קשים ("פראזיולוגיה פובליציסטית שאולה, שנשמעת כדרשנות נשגבה, ללא צליל דראמטי נאמן"). ובכל הנוגע לו עצמו נוהג ברקוביץ במידה עליונה של זהירות והתאפקות, כדי שלא לחטוא בהבלטה עצמית יתירה, והוא יוצא תמיד ידי תובה בהרצאת הדברים ההכרחיים למהלך-הענינים הכללי.

במקום אחד בספרו מביע ברקוביץ את רגשי פליאתו, "פליאה על נסיבות הגורל המופלא, העיוור והמישיר לכת בעיוורונו, שמשכהו מקדמות געוריו... אל מקורו הברוך... של שלום-עליכם, עד אשר הביאהו אליו והדביקה בו לא בנימי-נפש בלבד, אלא גם בנימי משפחה אמיצות וקיימות" (ו, ט"ז)*. עוד המחבר נער, וכבר נתגלה לפניו שלום-עליכם, "בהיר ונללב וקדוב ביותר" (ו, ב'), ונקבע בלבו כאמן הראשון בספרותנו. ובתוקף צירופי-הנסיבות ראה ברקוביץ את שלום-עליכם "ראיה קרובה, בדוקה ומנוסה" (ו, ט'), בגילויים שונים של תכונותיו האישיות. וחינו לא בלבד שלא פחת מתוך ראייה קרובה זו, אלא היה מוסיף והולך, וגם את מיטב חילו נתן ברקוביץ לתרגום יצירתו של שלום-עליכם, תרגום שבו נתחברו הסגולות והמהות של המתורגם והמתרגם והיו לאחדים. ולפיכך לא

* חלק ראשון, פרק ט"ו. בדומה לכך יסומנו מראייה-מקומות גם להבא.

ייפלא, שגם בספר שלפנינו — שאחדותו מבוססת על דרכם המשותפת של שני אישים אלה — נפתח פתח אל חביוניו של שלום-עליכם האיש והסופר. ספרי-זכרונות מטפלים בדרך-כלל במאורעות חיצוניים, בעובדות רשמיות, בשכבות-הנפש הגלויות לעין כל. מספר-אפיקן עשוי לתפוס הרבה יותר את האדם בכליות שלו, בנביעה הפנימית, בנשימה החיה, ברחשי-הנפש, בשיח ושיג שלו עם סביבתו, באווירה שהוא משרה על בני-לזויתו. דרכו של שלום-עליכם היתה רבת-תחנות. הוא עבר באזורים ספרותיים שונים. הוא זכה בסבכי-קוצים ובעטרות-פרחים בעת ובעונה אחת. «מלך ההומור היהודי» ידע גם את ענות-הנפש ואת מדורי הסבל. וברקוביץ הצליח לתת תיאורים בהירים ונאמנים להפליא, מפרפסים בחיותם, בגבישיותם, בשקיפותם של דמות הסופר והאדם, אבי-המשפחה והריע, באיצטיות השונות ובמצבים השונים. ברקוביץ ידע לנצל כל פרט, כל מכתב, כל שיחה ופגישה ותנועה וחוויה, כדי לתת לנו מפתח לפליאת יחודה וחד-פעמיותה של הדמות. הוא גם השתדל להסביר לנו סוד צמיחתם של מוטיבים שונים ביצירות שלום-עליכם, רואים אנו, שהרבה פגישות והרפתקאות ואידועים לא יצאו לבטלה, אלא מצאו הדם בסיפוריו כעבור שנים (כגון: בעל האכסניה בברודי, או השחקנים היהודים בלבוב וכיוצא בהם רבים).

ברקוביץ קובע, ששלום-עליכם «לא היה משורר האידיאות הלאומיות, אלא אמן הנסיונות העממיים, שהוא עצמו, בהרגשתו הנכונה ובתפיסת חושיו הנאמנים, נתנסה בכולם» (6, 11). הוא לא אהב את הרתחנות הבלתי-פוריה של ניצחתי-אידיאולוגיות, ולא היה איש-עיון, בעל משנה מדוקדקת. הוא הוקיר את המאור שביהדות, כפי שזה קורן מתוך ההווי העממי, מתוך החגים והמועדים, מתוך אורח-החיים, אך חלקו לא היה עם העומדים על פרשת-דרכים ושואלים לנתיבות עולם ובוחנים ערכים. ואמנם, התוכן האידיאי של יצירת שלום-עליכם כמעט ואינו מואר על-ידי ברקוביץ. לעומת זאת באו לידי הארה והערכה, במידה שאין למעלה ממנה, אפיו ורחשי-נפשו ומערכי-לבו של הבן הנאמן לעמו, שצמח ממעבה הקרקע של העם וספג לתוכו את כל התכונות השרשיות והגרעיניות שלו; של האב המסור לכל בני-משפחתו, הנפלא כל-כך בקלות, «שבה הוא מעמיס על כתפיו האבהיות כל משא כבד» (1, 10), ובדאגה המתמדת להסתיר מפני בני-ביתו את עקת-לבו ומצוקתו. ועל כולם מובלט על-ידי ברקוביץ המזג הבהיר, האופטימיסטי של שלום-עליכם, זו מדת הבטחון וגבורת-הנפש, שהרימו אותו תמיד מעל תלאות-החיים. בכל הדרכים האפשריות משתדל ברקוביץ לתאר את הקסם המיוחד «של תום-נפש וחכמת-לב, של פשטות טובה ופיקחות מאירה» (1, 10) של שלום-עליכם, זה הטיפוס הטוב והנאה מבין כל הטיפוסים שצוירו על-ידי עצמו, יהודי כתרילאי צרוף ומזוקק, שנשא בקרבו את מיטב המורשת הכתריאלית. כולו היה סופר — ובהליכותיו עם הבריות כמעט הסיח דעתו מכך. כולו יהודי — ולא התגנדר בכך כלפי חוץ. «לאחר מתנות-כשרונו הרבות, שפיזר ביד קלה ומבורכת על ימין ועל שמאל, היה חביב מאוד ונוגע עד הלב בפשטותו האנושית הטבעית, שהגיעה לפעמים לידי ענווה אמיתית, טהורה וישרה» (1, 10).

מלחמת-הקיום הקשה והגדודים רבי-הרוגו של שלום-עליכם נידון להם, והמטילים עלינו סחרחורת גם כיום, — כמעט וקשה להאמין באפשרות הדבר. כשכבד עמד במרום פרסומו, בשנת 25 לעבודתו הספרותית, וכבר הוציא 25 כרכים, לא נהנה כמעט המחבר המהולל מכל יצירתו הנאה כלשהי, אלא היה נתון לתעלולי עורכים, להפקרות מו"לים, לבערותם של בעלי-תיאטרות. נגזר עליו להיות נע ונד, לחיות חיי טלטול, לנחול כבוד מפוקפק בהופעות שונות בערים ובעיירות — גם באירופה וגם באמריקה. «בשביל לזכות פעם אחת בחייו לחורף שוקט ובטוח, צריך היה תחילה להיפגע במחלה ממארת ולירוק דם» (11, 10). המכתב הקצר והעצוב אל ספקטור, שכתב שלום-עליכם ביום-יובלו — מועז (11, 10), ומועזת התמונה כיצד חייב היה «מארק טוויין היהודי» למחול על כבודו ולטרוח וללכת אל משרדו של גובר הוועד הציבורי כדי לקבל את התשלום המגיע בעד ערבי הקריאה (11, 10). ומדכדך הוא יחס «מיציגאטים» השונים, שגילו השגות קמצניות, דלות ומעליבות. מובנים, איפוא, הדברים שהטיח פעם שלום-עליכם:

„יבערו היהודים באש, שסופר יהודי אינו יכול לחיות על כתיבתו והוא צריך לרוץ ולבקש שקל כסף“ (ו, ו'). קצרה היתה התקופה — ואף היא באחרית ימיו — שבה הגיע שלום עליכם למדרגה של ביטחון, והיה סיפק בידו להתקיים על כתביו המודפסים ולעמוד בפני מוציא-העתונים כבן-חורין גמור.

במסעותיו על פני קהילות היהודים נתקבל אמנם ב„כבוד מלכים“ הוא נפגש פנים אל פנים עם ההערצה התמימה והלבבית של הקורא התמים. והמסע האחרון ברוסיה „הביא לו ברכה, שכל מתן-שכר לא ישווה בה — ברכת-עם ואהבתו“ (ו, קכ"א). וכך נקלע האיש בין דחקות מרה ואכזבות מכאן ובין הבטחון הפנימי בערך הפירות הבשלים של כשרונו המזהיר מכאן. ב 1908, לאחר שמחזהו „האוצר“ נדחה על-ידי כל התיאטראות היהודיים ככלי-אינ-חפץ-בו, כתב שלום-עליכם: „אני מאמין באמונה שלמה, שימים יבואו והאוצר יבוקש בנרות“. רק הומוריסט חוזה-היתולים מבטן ומלידה, שכשרונו נובע ממעיינות-התהום, שהכתובה היא לו הכרח גם בשעה שהוא שוכב בסנאטוריום עטוף שמיכות וגם בשעה שהוא מטייל בגן-העיר, מסוגל היה לשמור על מקורות בדיחות-הדעת שלו לבל ייסתמו. ושלום-עליכם בעצמו ביטא זאת, כדרכו, במלים אלה: „אני אומר לכם, כי העולם הזה הוא עולם מכוער ורע, ורק על אפו ועל חמתו אל לנו לבכות. אם רוצים אתם לדעת, הרי זה המקור האמיתי, הנימוק האמיתי של הלך-רוחי הטוב תמיד, של ההומור של...“ (IV, י"ז).

עשירה ומגוונת היא שורת האישים המועלים בספר, מהם בהרחבה ובפרוטרוט, במלוא-קומתם, במיצוי-ישותם, כאנדרטאות רבות-בליטה, ומהם בקיצור ודרך-אגב, כצלליות מהבהבות. רוב התיאורים של האישים מצטיינים בדינאמיות הפנימית, בחיוניות, בניע ובזיע כמעט טבעיים, בהצגת האפיוני והטיפוסי ביותר, תוך כדי שרטוט שיחם ושיגם, דרך דיבורם, מערכת עולמם הפנימי ואף סביבתם הקרובה. וכך נחשפת פאנוראמה מרהיבת-עין של התקופה הקלאסית בספרותנו על שתי לשונותיה. ודומה, שאין לנו יצירה אחרת, בה יופיעו ויעברו לפנינו בזה אחר זה, ברורים וגלויים, מופרים על-ידי היכרות אינטימית כל-כך, בני-דורו המפוארים של שלום-עליכם.

מקום בראש תופסים מגדלי וספקטור, דינהזון וביאליק, פרישמן ופרץ, לווינסקי ואחד-העם, לינצקי ורבינצקי ובצידם רביס-רביס אחרים. בסקרנות עוצרת-נשימה באים אנו במגע עם בן-ציון כץ ואנוכי, דרויאנוב וברנר, בן-עמי ודוליצקי, עם חברי המערכות של העתונים השונים, עם אנשי-ציבור, עם שחקנים (אדלר, קסלר) ועם דמויות אפיונות אחרות למינהן (צנזורים, מבריהי-גבול, בעלי-אכסניות, סוחרים וסתם יהודים תמימים וכשרים, קוראים יקרים, „חסידים“ של הסופרים ידועי-השם ועוד ועוד). וכמעט בכל המקרים יש לפנינו לא כאראקטריסטיקות מופשטות, לא הגדרות וניסוחים החותרים לפרוץ מבחוץ אל פנים האישיות, אלא דמויות הניתנות לנו מתוך-תוכן, עד שיש ואנו רוטטים ומרעידים לתחושת נוכחותן הקרובה, החמה, הממשית. ועל-פי-רוב מעוטרים התיאורים בקוריוזים אפייניים, במימרות שנונות, בפליטות-פה מחכימות, בסיפורי-מעשיות טיפוסיים, שיש בהם בנותן טעם מיוחד, והמשמשים עדויות מהימנות. עינו של ברקוביץ תפסה את הדק מכל דק, אותם יסודות „בלתי-נשקלים“, שעליהם עומדת האישיות.

בזכות כוח-הדירה ואמנות-תיאור אלה, המלווים הומור חונן וסולח, וראייה שנצטללה ושקנתה ברבות הימים תוספת בינה, — מצליח ברקוביץ להכניסנו לפני ולפנים של מערכת היחסים המסובכים בין האישים השונים ובין האסכולות והזרמים השונים. מתוך שהאופי של הדמויות מתגלה לנו בשרשו, מבינים אנו את המניעים של הפולמוסים השונים ושל ההשקפות והשיטות. על הרבה סתומות ופליאות נשפך אור. קודם-כך מתבהרים, כמובן, היחסים בין שלום-עליכם ובין חבריו הגדולים; פרץ ופרישמן, מגדלי וביאליק, ספקטור ודינהזון וכיו"ב. וגם תופעות מעניינות אחרות בעולם ספרותנו מוצאות כאן את הבהרתן ואת פירושן, כך, למשל, מתבארת כאן פרשת היחסים שבין פרישמן ובין פרץ; המרירות הממושכה, הנעכרה, של פרישמן, זה הכשרון הבודד והנעזב, כלפי פרץ הצלה.

המוקף כל הימים ענני כבוד וגדולה. מוסבר גם היחס השלילי שנסתמן בחוגים מסוימים לגבי שלום-עליכם: ראו בו לא התגלות ההומור היהודי אלא "חזיון בלתי-רצוי של וולגארי-זאציה ספרותית" (ו, י"ב), ומאלפות הן ההערות של ברקוביץ על כמה וכמה חזיונות בעולם תרבותנו. בהתבדלות הרוחנית של החבורה האודיסאית רואה הוא את שורש המסורת האודיסאית המיוחדת של קדושה וטהרה, של הטון הזהיר, של המלה המחושבת והצרופה (V, א'). בלהיטות של קיבוצים יהודיים שונים אחרי התיאטרון רואה הוא נסיון לבקש במשחק-החיים תחליף לחיים עצמם. הוא מדיגש, שהצמיחה השרשית מאדמת עם ומולדת הכרח היא לבעלי-הכשרונות, להומוריסטים האמיתיים, כדי שיוכלו לינוק ממנה את מתקם ותנובתם, ומעניינת היא הערתו, שהביקורת שלנו עדיין לא עמדה כראוי על דמותה רבת-הביטוי של שיינה-שיינדל.

הערות מחכימות זרועות לאורך כל הספר.

הספר "הראשונים כבני-אדם" הוא תעודה מרתקת ומסעירה לקורות ה"עולם-של-אתמול" היהודי, מראשית המאה הנוכחית ועד מלחמת-העולם הראשונה. דברי-הימים של תקופה שלמה מגלגלים כאן את גליהם בקצב כבוש, שרוסן על-ידי חוקי האמנות. זוהי תקופה, שהיא כבר כיום מעבר לאופק שלנו, אך עודנה אוצלת עלינו מרוחה, ואם גם תגובתנו כיום שונה היא מתגובת הקורא לפני כעשרים שנה ומעלה, סמוך להופעת הספר, אין התפעמות-לבנו כיום פחותה מזו שלו, אז.

תוך קריאה בספר ניתן לנו להציץ לתוך משחק-החיים בכללו, על הריתמוס האדיר שלו, על חוקיותו המוגבלת ועל הספונטאניות שלו המתחמקת מכל חוק והסבר. גם חיי היחיד וגם חיי העמים מתגלים על אימת תהומותיהם ועל הגשרים הרופפים הנטויים מעל לתהומות. הנה שטפו מסביב זרמי-האביב של התעוררות והתעורדות של המוני היהודים, שניגשו לבנין מרכזי-תרבות, ששגו בחלומות המבטיחים עולם שכולו אור וטוב. אך הנה באה השואה ההרסנית, שהמיטה כליון על תקופה שלמה ופתחה תהליך של התמוטטות כללית של יסודות התקופה הליבראלית, על כל הישגיה הרוחניים, ושל קיבוצים גדולים ומרכזיים של העם היהודי. וברקוביץ ידע לעצב עיצוב מעמיק — וכדרכו בקיצור ובריכוז למופת — את מיפנה-העתים, שנתחולל במפתיע והחזיר לתווה ובוהו את החלומות והמציאות גם יחד, הן של שלום-עליכם האיש והסופר והן של העם היהודי באירופה. הכל נתרשח במהירות, גרמניה הכדיזה מלחמה על דוסיה — ובן-לילה פרצה שנאת אדם לאדם, נפערה מערבולת גועשת של ימים נושמי-זוועה, העיניים של הבריות נעשו דור-סניות, החשדנות והשנאה לגבי זדים פשטו מסביב, בתי-הגתיות נתמלאו מחנות פליטים דוויים ומבוהלים, והגרמנים נתגלו באכזריותם היסודית וביחסם הגס לנשים ולילדים. אווירת משבר ירדה תיכף על אירופה. הגנו נפרדים מ"עולם-האתמול", שעם כל הטמטום והרשעות והפכפכות שבו נראה הוא כיום מזהיר ורוגע לעומת מה שבא אחר-כך. ההפלגה של שלום-עליכם בספינה הקטנה מגרמניה לשוודיה, בתוך סופת-אימים, ונסיעתו לאמר ריקה באניה הקטנה, בדרך משובשת, זרועה מוקשים ונתונה לאימת הצוללות — סמליות הן, הסופר שחונן ביצירתו את יהופץ ואת כתריאלובקה נפרד לעד מאדמת-מטעו. עוד זמן לא רב ומעל למי המבול שהציפו וסחפו את הכל, נשארה רק הקשת בענן של היצירה השלום-עליכמית.

בריגשת-לב קוראים אנו בספר מופלא זה. הגנו צועדים בעקבותיו של עושה-הנפלאות היחיד והמיוחד, ששפך פלגי שמחה אל תוך החיים היהודיים העצובים, ושהוא עצמו, גדול ההומוריסטים, ינק את השראתו מעמקי מעיינות העצב והצער והאכזבה. העט היה מנחמו ומפלטו בעת צרה וגם המכתבים הרבים, שכתב אותם בכל עת מצוא באהבה, היו מעין המשך ומילואים ליצירתו.

רוחו הקורנת של שלום-עליכם, מאור-פניו ורוחב-לבו, חן פסיעותיו הקלות בחיים, הליכותו המופלאות עם בני-ביתו ועם כל ידידיו ובאי-ביתו, המצאותיו ואמירותו המב-

ריקות, דרך יצירתו השופעת בקלות — כל אלה נשקפים מתוך ספרו של ברקוביץ, כשהם מסוננים ומזוקקים באספקלריה של הערצה ואהבה. והננו חשים גם בטפיפה שלו על פני חודי האבנים בדרך החיים. מתוך הפצעים עלו הפרחים של כתביו השמחים, אשר יאריכו ימים. ובנצחוננו העליז על פגעי־הזמן צפונה גם תוגה דקה וחרישית, שהיא ממלאת כאוויר את כל חלל עולמנו.